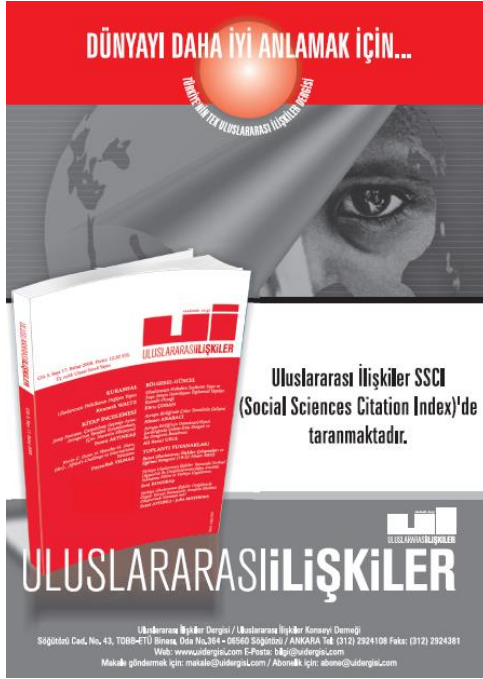

Yayın ilkeleri, izinler ve abonelik hakkında ayrıntılı bilgi:

E-mail: bilgi@uidergisi.com.tr

Web: www.uidergisi.com.tr

Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış

Bülent Sarper AĞIR*

* Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Adnan Menderes Üniversitesi

Bu makaleye atıf için: Ağır, Bülent Sarper, “Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 14, Sayı 53, 2017, s. 69-90.

Bu makalenin tüm hakları Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneği'ne aittir. Önceden yazılı izin alınmadan hiç bir iletişim, kopyalama ya da yayın sistemi kullanılarak yeniden yayımlanamaz, çoğaltılamaz, dağıtılamaz, satılamaz veya herhangi bir şekilde kamunun ücretli/ücretsiz kullanımına sunulamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

Aksi belirtilmediği sürece *Uluslararası İlişkiler*'de yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına/yazarlarına aittir. UİK Derneğini, editörleri ve diğer yazarları bağlamaz.

Bağımsızlık Sonrası Dönemde Kosova'da Barış

Bülent Sarper AĞIR

*Yrd. Doç. Dr., Uluslararası İlişkiler Bölümü, Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
E-posta: bsagir@adu.edu.tr*

ÖZET

Barış kavramı, geleneksel olarak devletler arasında savaş ve çatışmanın olmaması durumu olarak anlaşılmıştır. Bununla birlikte, genişleyen ve derinleşen güvenlik anlayışı, yapısal ve kültürel şiddet türlerinin göz önüne alınmasını gerektirmektedir. Soğuk Savaş sonrası dönemde sayısı ve yoğunluğu artan devlet-içi çatışmaları sona erdirmek ve uzun süreli bir barışı inşa etmek, önemli gündem maddelerinden birisi haline gelmiştir. Bu nedenle, barış kavramının hem olumsuz hem de olumlu anlamlarda düşünülmesi gereklidir. 17 Şubat 2008'de bağımsızlığını ilan eden Kosova, hala bir geçiş dönemi yaşamaktadır ve önemli toplumsal, siyasi ve ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'daki barış durumunu analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, yeniden inşa dönemini yaşayan Kosova'nın olumsuz barış anlamında önemli ilerlemeler kaydetmiş olmasına rağmen, olumlu barış anlamında ciddi sorunlarla yüz yüze olduğu belirtilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Barış, Olumsuz Barış, Olumlu Barış, Kosova.

Peace in the Post-Independence Era of Kosovo

ABSTRACT

The peace concept has been traditionally understood as the absence of conflict and war among the states. However, widening and deepening of security conception requires to consider the forms of structural and cultural violence. While the number and intensity of intra-state conflicts has increased in the post-Cold War era, bringing an end to intra-state conflicts and building a long-lasting peace have become one of the important policy agendas of the international community. So, it is necessary to comprehend the concept of peace in terms of both negative and positive meanings. Post-independence Kosovo has been experiencing a transition period and faces major socio-economic and political problems. This article, which aims to analyze the peace predicament of post-independence era of Kosovo, states that in spite of Kosovo's significant improvements in terms of negative peace in its reconstruction period, the country faces important problems in terms of positive peace.

Keywords: Peace, Negative Peace, Positive Peace, Kosovo.

Giriş

Savaş kadar barış da uluslararası politikanın temel kavramlarından birisidir. Barış Araştırmaları'nın temel ilgi alanları, savaşın önlenmesi ve şiddet içeren çatışmaların barışçıl yöntemlerle kontrolü ve çözülmesi olmuştur.¹ Fakat genel anlamda barış, ulusal ve uluslararası alanda savaşın ve şiddetin olmaması durumuna ek olarak, bir toplumda sosyo-ekonomik adaletin, eşitliğin, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmış olması halini de kapsar. Bu genel barış tanımına karşın, realizmin varsayımlarından etkilenmiş olan Stratejik Çalışmalar, savaş olgusunu analizinin merkezine alarak, devlet-merkezli bir bakış açısıyla askeri güç üzerine odaklanmıştır. Barış Araştırmaları ise, Soğuk Savaş politikalarına ve stratejik çalışmalara hâkim olan realist yaklaşımlara eleştirel bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Barış kavramı, geleneksel Uluslararası İlişkiler teorilerinin kabul ettiği kadar geniş bir kavramdır. Güvenlik kavramının gündem anlamında genişlemesi ve referans nesnelere anlamında derinleşmesi de, barış kavramının fiziksel, yapısal ve kültürel şiddet boyutları ile ele alınmasını zorunlu kılmıştır.² Çünkü barışı, sadece devletler arasında savaşın olmaması durumu olarak tanımlamak yeterli değildir. Son dönemde devlet-içi çatışmaların sayısındaki artış ve çatışma sonrası dönemlerde barış inşası çabaları çok daha fazla dikkati çekmektedir.³ Nitekim Soğuk Savaş sonrası dünyada devlet-içi çatışmalara bir son vermek ve sürdürülebilir bir barış ortamı inşa etmek, uluslararası toplumun en önemli gündem maddeleri arasında yer almıştır. Bu çalışmanın amacı, çatışma sonrası yeniden inşa dönemini yaşayan ve 2008 yılında bağımsızlığını ilan eden Kosova örneği çerçevesinde olumsuz ve olumlu barış koşullarını yaratan fiziksel, yapısal ve kültürel şiddet türlerini ele almaktır.

1999 yılında gerçekleştirilen Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (*North Atlantic Treaty Organization/NATO*) müdahalesinden 17 Şubat 2008 tarihindeki bağımsızlık ilanına kadar Kosova ile ilgili olarak uluslararası toplumun önündeki en önemli sorunlar, nihai statü sorununun çözülmesi ve bölgede barış ve istikrarın sağlanması olmuştur. Birleşmiş Milletler (BM) Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararıyla yönetiminin geçici olarak BM'ye bırakıldığı bu dönem, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanı ile sona ermiştir. Kosova'nın bağımsızlık ilanı, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve bazı önemli Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerle danışıldıktan sonra gerçekleştirilmiş olsa da, Kosova'nın, sınırlı bir egemenliğe sahip olan ve fiilen bölünmüş bir "tartışmalı" devlet olduğu ileri sürülmektedir.⁴ Bağımsız Kosova için "tartışmalı devlet" tanımlamasının nedenleri arasında Kosovalı Sırpların Kosova'nın bağımsızlığını tanınamaması ve Kosova kurumları ile bütünleşmek yönünde isteksiz olması önemli rol oynamıştır. Bu nedenle, bağımsızlık sonrası Kosova, devlet olma anlamında önemli sıkıntılar yaşamakta ve bu durum Kosova'da barış durumunu olumsuz etkilemektedir.

10 Eylül 2012'de Uluslararası Sivil Ofis'in (*International Civilian Office*) yürüttüğü gözetim misyonunun sona ermesiyle birlikte⁵ Kosova devlet kurumlarının kontrolünün BM'den Kosova yönetimine geçişi, yeni bağımsızlığına kavuşmuş Kosova devletinin önemli bir başarısı olarak görülebilir. Bunun dışında, bugüne kadar 100'ün üzerinde ülkenin resmen tanıdığı ve Uluslararası Para Fonu (*International Monetary Fund/IMF*) ve Dünya Bankası'na üye olarak kabul edilen Kosova,

1 Peter Lawler, "Peace Studies", Paul Williams (der.), *Security Studies: An Introduction*, Londra, Routledge, 2008, s.74.

2 Bkz. A. Şevket Ovalı, "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, No.10, 2006, s.3-52.

3 Paul Rogers, "Peace Studies", Alan Collins (der.), *Contemporary Security Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2010, s.70.

4 Deon Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.

5 International Crisis Group, "Setting Kosovo Free: Remaining Challenges", No.218, 10 Eylül 2012, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/218-setting-kosovo-free-remaining-challenges.pdf> (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).

uluslararası toplumla bütünleşme anlamında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Buna karşın, bağımsızlık sonrası dönemde Kosova, ülkenin gelişimini tehdit eden ciddi etnik, politik ve sosyo-ekonomik sorunlar ve yönetim ve egemenlik problemleri yaşamaktadır. Tüm bu sorunlar, Kosova'nın istikrarını, gelişimini ve bölgedeki barış durumunu olumsuz etkileme potansiyeline sahiptir.

Bu çalışmanın amacı, bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'nın içinde bulunduğu barış durumunu Barış Araştırmaları'nın önemli isimlerinden Johan Galtung'un olumsuz ve olumlu barış kavramları çerçevesinde analiz etmektir. Bu genel amaç çerçevesinde çalışma, Kosova'daki barış durumunu ağırlıklı olarak Kosovalı Arnavutlar ve Sırp lar arasındaki ilişkiler bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çünkü Kosovalı Arnavutlar ve Sırp lar, bölgedeki en büyük iki etnik grubu oluşturmakta ve aralarındaki ilişkinin gerginliği, Kosova'daki olumsuz ve olumlu barış durumu üzerinde doğrudan etkilerde bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde fiziksel, yapısal ve kültürel şiddet türleri çerçevesinde olumlu ve olumsuz barış kavramları ele alınacaktır. İkinci bölümde ise, Kosova'nın fiili egemenlik ve hukuki egemenlik anlamlarında yaşadığı devlet olma sorununun bölgedeki barış durumuna etkisi incelenecektir. Bununla bağlantılı olarak çalışmada, bölgedeki barış durumuna etkisi çerçevesinde Sırbistan'ın ve Kosovalı Sırp ların Kosova devleti ile ilgili tutumları ele alınacaktır. Son bölümde ise, Kosova'daki barış durumu fiziksel, yapısal ve kültürel şiddet anlamında yaşanan gelişmeler çerçevesinde değerlendirilecektir.

Negatif Barış ve Pozitif Barış

Soğuk Savaş döneminde güvenlik çalışmalarının temel araştırma konusunu savaş olgusu oluşturmuş⁶ ve bu dönemde olumsuz barış, BM'nin savaştan kaçınma çabaları çerçevesindeki çalışmalarının en temel amacını oluşturmuştur.⁷ Bu dönemin güvenlik anlayışında güç, silahlanma, caydırıcılık ve çatışma gibi kavramlar öne çıkmıştır. Hans Morgenthau'nun önemli eseri *Uluslar Arasında Politika: Güç ve Barış için Mücadele*⁸ başlığını taşısa da, pratik anlamda politika güç için yapılan bir mücadele olarak görülerek, barış kavramı ikincil önemde kalmıştır. Barış Araştırmaları da, Soğuk Savaş döneminde güvenliğin ele alınış biçimine yönelik bir eleştiri olarak ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ise, askeri güvenlik dışındaki sorun alanlarıyla ilgili araştırmaların hızlı bir gelişimine şahit olmuştur. Şiddet kavramının içeriğinin genişlemesine paralel olarak barış kavramı, sadece doğrudan şiddeti değil, yapısal şiddeti de kapsar hale gelmiştir.⁹ Güvenlik gündeminin genişletilmesi çağrılarına paralel olarak Barış Araştırmaları alanına yönelik ilginin yoğunluğu artmıştır.¹⁰

Barış ve şiddet kavramlarının gelişiminde Johan Galtung'un kavramsal çerçeveleri önemli bir rol oynamıştır. Galtung, 1969'da yayınladığı "*Violence, Peace and Peace Research*" adlı makalesinde barış kavramını şiddetin olmaması durumu olarak tanımlamıştır.¹¹ Galtung'un ele aldığı doğrudan şiddet, görünür nitelikteki fiziksel şiddet durumunu tanımlamaktadır. Örneğin çatışma ve savaş durumunda, çeşitli fiziksel şiddet örnekleri gözlemlenebilir. Bir başka şiddet türü olan yapısal şiddet ise, eşit olmayan güç ve kaynak dağılımından kaynaklanır. Nitekim insanın varlığı için en büyük, en önemli ve en sürekli tehdidin sosyal yapı içinde yüz yüze kaldığı adaletsizlikler ve yoksunluklar

6 Stephen Walt, "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Cilt 35, No.2, 1991, s.211-239.

7 Ole Weaver, "Peace and Security: Two Concepts and Their Relationship", Stefano Guzzini ve Dietrich Jung (der.), *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Londra, Routledge, 2004, s.59.

8 Hans Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Knopf, 1948.

9 Johan Galtung, "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Cilt 6, No.3, 1969, s.183.

10 Stephen Ryan, "Peace and Conflict Studies Today", *Global Review of Ethnopolitics*, Cilt 2, No.2, 2003, s.77.

11 Galtung, "Violence, Peace and Peace Research", s.167-191.

olması nedeniyle şiddet kavramının sadece fiziksel etki bağlamında değil, insanın içinde yaşadığı sosyal yapıyı bir bütün olarak içine alacak genişlikte tanımlanması gerektiği belirtilmiştir.¹² Yapısal şiddet, insanın sahip olduğu potansiyelin kendisinden kaynaklanmayan olanaksızlıklar nedeniyle gerçeğe dönüşmemesidir. Toplumdaki adaletsiz gelir dağılımı, sosyal politikalara yeteri kadar önem vermeyen hükümet politikaları, üretim ve sermaye birikim biçimleri, kültürel yapı ve ideolojik formasyona sahip yönetim biçimleri yapısal şiddetin kaynağını oluştururlar.¹³ Genel anlamda yapısal şiddet, genellikle fark edilmeyen ve insani değerleri aşındırarak insan yaşamının koşullarını zorlaştıran bir şiddet türüdür.

1990'lı yıllarda kimlik kavramının güvenlik alanında kazandığı önem ve kimliğe dayalı çatışma ve şiddetin artan yoğunluğuna paralel olarak, Johan Galtung, doğrudan şiddet ve yapısal şiddet kavramlarına ek olarak, üçüncü bir şiddet türü olarak kültürel şiddet kavramını geliştirmiştir.¹⁴ Galtung, kültürel şiddetin din, hukuk, ideoloji, dil, sanat ve bilim gibi toplumsal hayatın her alanında var olabileceğini ileri sürerek, hem doğrudan hem de dolaylı şiddeti meşrulaştıran bir faktör olduğunu belirtmektedir.¹⁵ Bir diğer deyişle, kültürel şiddet kavramı, şiddetin kullanımını meşrulaştıran sembolik anlamlar sağlamaktadır. Örneğin sosyo-ekonomik eşitsizlik ve adaletsizlikler üzerinden ortaya çıkan yapısal şiddetin kültür tarafından beslenerek haklı ve meşru gösterildiği iddia edilmiştir.¹⁶ Örneğin bir ülkesel alanın dini öneme sahip bir yer olarak değerlendirilmesi, din olgusunun "öteki"yi dışlayarak kullanılması için bir örnek oluşturmaktadır. Böylece kültürel bir unsur olan din, bir ülkesel alan üzerindeki hâkimiyet iddiasını pekiştirmek için kullanılabilir. Daha da belirginleştirmek gerekirse, Sırp milliyetçiliğinin Kosova'yı "Sırların Kudüsü"¹⁷ olarak görmesi, bu bölge üzerindeki iddialarını kültürel unsurlar ile güçlendirilmeye çalışmalarını bir yansımasıdır.¹⁸

Şiddet kavramının geniş ölçüde tanımlanması, kaçınılmaz olarak barış kavramının yeniden ele alınmasını gerektirmiştir. Bu çerçevede Galtung, barış kavramını olumsuz barış ve olumlu barış olmak üzere iki şekilde tanımlamıştır. Olumsuz barış, genellikle savaş ve fiziksel çatışma gibi doğrudan şiddetin yokluğu durumu olarak tanımlanmaktadır.¹⁹ Olumlu barış ise, sömürünün en aza indirildiği ya da ortadan kaldırıldığı ve ne fiziksel şiddetin ne de yapısal şiddetin var olduğu bir toplumsal koşuldur.²⁰ Bu nedenle olumlu barışın varlığı için gerekli toplumsal ve ekonomik koşulların inşası önemlidir. Somutlaştırmak gerekirse, olumlu barış, fırsat eşitliği, kaynakların adil dağılımı ve yasaların tarafsızca uygulanması gibi konularla yakından ilgilidir. Bu nedenle, barışa ulaşmak, sadece şiddet ortamına son vermeyi değil, toplumsal adaleti sağlamayı ve insanların kendi potansiyellerini gerçekleştirebilecekleri koşulları oluşturmayı da gerektirir. Böylece barış kavramı, çatışma ve kalkınma kavramları ile bir arada ele alınmış olmaktadır.

Kosova'da yaşayan insanlar günümüzde daha çok ekonomik sorunlar, işsizlik ve yoksulluk gibi olumlu barış durumuyla ilgili kaygılar dile getirmektedirler. Örneğin Eylül 2011 tarihi itibarıyla

12 Ibid.

13 Fikret Birdişi, *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram, Teori, Uygulama*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2014, s.63.

14 Johan Galtung, "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Cilt 27, No.3, 1990, s.291-305.

15 Ibid., s.291; Johan Galtung, *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, Oslo, Sage Publications, 1996, s.196.

16 Ibid., s.291-305.

17 Bkz. Tim Judah, *Kosovo: War and Revenge*, New Haven, Yale University Press, 2002, s.18.

18 Kültürel şiddet örnekleri için bkz. Ibid., s. 296-302.

19 Johan Galtung, "Twenty-five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses", *Journal of Peace Research*, Cilt 22, No.2, 1985, s.145.

20 Galtung, "Violence, Peace and Peace Research", s.183.

Kosovalıların %40'ı işsizliği ve %20'si yoksulluğu ülkenin istikrarını tehdit eden en önemli sorunlar olarak değerlendirmiştir.²¹ Bu veriyi destekler şekilde, Kosova'nın ekonomik yönelimi hakkında Arnavutların %68,4'ü, Sırpaların %86,4'ü ve diğer etnik grupların %71,1'i olumsuz görüş belirtmiştir.²² Ekonomik sorunların yanında, Kosova'nın politik geleceği ile ilgili olarak Kosova toplumunun benzer bir kötümser bakış açısı söz konusudur. Örneğin, Kosovalı Arnavutların %55,6'sı, Kosovalı Sırpaların %57'si ve diğer etnik toplulukların %57,5'i, Kosova'nın politik yönelimi ile ilgili olumsuz görüş belirtmişlerdir.²³ Kosova'nın politik geleceği ile ilgili bu olumsuz eğilimin önemli nedenleri arasında Kosova devlet kurumlarına yönelik tatmin düzeyinin düşüklüğü ve ülkedeki etnik toplulukların maruz kaldıklarını ileri sürdükleri ayrımcılık yer almaktadır. Örneğin, Kosovalı Sırpaların %22'si ile diğer etnik toplulukların %32'si ayrımcılığa maruz kaldıklarını belirtmişlerdir. Maruz kaldıkları ayrımcılığın en temel sebepleri olarak ise, etnik kimliklerini, politik düşüncelerini ve dillerini göstermişlerdir.²⁴

Çatışma sonrası toplumlarda siyasal istikrar için toplumsal meşruiyet önemli bir unsurdur. Bu meşruiyet düzeyi söz konusu değilse, barış ve istikrar durumu kırılğan bir nitelik gösterecektir. Bu nedenle, toplumsal meşruiyetin sağlanmasında uluslararası toplumun devlet-inşası girişimleri, olumsuz barış durumuna ek olarak, toplumsal adaleti de kurumsallaştırmak zorundadır. Kosova'da uluslararası toplumun varlığı, doğrudan şiddetin önlenmesi anlamında önemli ilerlemeler kaydetmişse de, Galtung'un tanımladığı anlamda yapısal şiddet koşulları mevcudiyetini sürdürmektedir ve bu nedenle, olumlu barış durumunun sağlanması için atılması gereken adımların olduğu açıktır.

Kosova'da Barışı Etkileyen Bir Faktör Olarak Devlet Olma Sorunu²⁵

Devlet-içi çatışmaların sona ermesinden sonra oluşturulacak olan yönetim yapılarının temsil edeceği devlet aktörünün niteliği önemlidir. Kavramsal olarak minimalist devlet, devletin meşruiyeti, kurumları ve işlevlerinin gücü anlamında sınırlı bir meşruiyete ve zayıf bir güce sahip devlet anlamına gelir.²⁶ Bu kapsamda, minimalist bir devlet olarak tanımlanabilecek olan Kosova, siyasal sınırlarının, kurumlarının ve meşruiyetinin sorgulanması anlamında bir "devlet olma" (*statehood*) sorunu yaşamaktadır. Bu durumun en önemli sebebi ise, Kosova devletinin hem Kosovalı Sırp hem Sırbistan hem de uluslararası toplumun önemli bir bölümü tarafından tanınmamasıdır.²⁷ Diğer bir deyişle, devlet aktörünün üzerine kurulduğu ülkesel alanda siyasal ve toplumsal hayata yön vermesini içeren içsel egemenlik ve uluslararası sistemdeki diğer aktörler tarafından egemen bir devlet olarak tanınmayı gerektiren hukuki egemenlik alanlarında Kosova, ciddi sorunlarla karşı karşıyadır.

21 USAID/UNDP, "Public Pulse Report", Priştine, Eylül 2011, s.9 http://www.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP2/Public_Pulse%202_web_eng.pdf (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2016).

22 Ibid., s.18.

23 Ibid., s.14.

24 USAID/UNDP, "Public Pulse Report", Priştine, Mart 2011, s.30, http://www.undp.org/content/dam/kosovo/img/demgov/PP/public_puls_english.pdf (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2016).

25 Çalışmanın bu bölümü, yazar tarafından "Kosova'nın Devlet Olma Sorunu" başlığı ile daha önce yayınladığı bir çalışmanın barış kavramı çerçevesinde yeniden ele alınmış halidir. Bkz. Bülent Sarper Ağır, "Kosova'nın Devlet Olma Sorunu", *Ege-Adriyatik Siyaset Kulübü Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, No.5, 2015, s.27-29.

26 Florian Bieber, "Building Impossible States: State-building Strategies and EU Membership in the Western Balkans", *Europe-Asia Studies*, Cilt 63, No.10, 2011, s.1783-1786.

27 Son dönemde Kosovalı Sırpaların Kosova siyasi hayatıyla bütünleşme düzeyi anlamında olumlu gelişmeler söz konusudur. Örneğin, 2010 genel seçimlerinde Sırp partileri geçerli 9.581 oy ile yaklaşık %1,5 oranında bir oy alabilmişlerken, 2014 yılındaki genel seçimlere ise Sırp çok daha yoğun bir şekilde katılım (38.199 geçerli oy) göstermişlerdir. Bkz. Shqipe Mjekiçi ve Michael Gallagher, "The Parliamentary Elections in Kosovo, June 2014", *Electoral Studies*, Cilt 38, 2015, s.108.

Bu zorluklara rağmen, bağımsızlık sonrası dönemde Kosova, anayasa, milli marş, bayrak ve pasaport gibi bağımsız bir devlet olmanın gerekliliklerini ve sembollerini oluşturmuştur. Fakat bu unsurlar, demokratik ve vatandaşlarının ihtiyaçlarına cevap veren bir devletin oluşumuna henüz yol açamamıştır. Nitekim Dünya Bankası, Kosova'yı kalkınma sorunları yaşayan, zayıf bir kurumsal kapasiteye sahip, kötü yönetim ve siyasal istikrarsızlık yaşayan ülke anlamına gelen kırılgan (*fragile*) bir devlet olarak tanımlanmıştır.²⁸ Nitekim 2007-2010 yılları arasında Kosova'daki koalisyon hükümetinin başbakanı olan Hashim Taçi, en önemli önceliklerinden birisinin devlet-inşası olduğunu belirtmiştir.²⁹

Bağımsızlık öncesi dönemde ekonomik ve politik alanlarda yaşanan sorunlarla ilgili tepkiler, Kosova'daki uluslararası yönetime yöneltiliyordu. Çünkü Kosova Meclisi; ekonomi, eğitim, kültür, sağlık ve ulaşım gibi alanlarda yasama gücüne sahip olmuş olsa da; Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu (*United Nations Mission in Kosovo/UNMIK*) Başkanı, Kosova Meclisi'nin onayladığı kanunları veto etme yetkisini elinde bulundurmıştır.³⁰ Bu kapsamda, bağımsızlıklarını kazanan Kosovalı Arnavutlar için sorun sadece kendilerini hala Belgrad'a bağlı sayan ve Priştine'yi tanımayarak Kosova'nın bağımsızlığını sorgulanır kılan Sırp'lar değildir. Kosovalı Arnavutlar için egemenliğin uluslararası aktörlerle paylaşılması, daha önemli bir sorun olmuştur.³¹ Nitekim Kosova toplumu arasında uluslararası aktörlerin bölgedeki rolüyle ilgili tatmin düzeyi, Kosova kurumlarına yönelik tatmin düzeyi ile karşılaştırıldığında en düşük düzeydedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (*United Nations Development Programme/UNDP*) Kasım 2011 tarihli bir araştırmasına göre, UNMIK'in çalışmaları ile ilgili tatmin oranı %18,9 düzeyinde gerçekleşmiştir.³²

15 Haziran 2008'de yürürlüğe giren Kosova Cumhuriyeti Anayasası, Kosova'nın devletleşme sürecinin tamamlanmasındaki en önemli adım olmuştur. Kosova Anayasası ile ulusal, etnik, dilsel veya dini topluluklara bir takım özel haklar tanınmıştır. Örneğin, etnik toplulukların haklarını uygulamaya koyan dil, kültürel mirası koruma, eğitim ve dini özgürlükler yasası gibi yasalar, Kosova Anayasası'nda yaşamsal öneme sahip yasalar olarak tanımlanmıştır. Görüldüğü üzere, anayasal anlamda Kosova'da "egemen" Arnavut kimliğinin dışında kalan başta Sırp'lar olmak üzere diğer etnik grupların kendi kimliklerini koruyup yeniden üretebilecekleri bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır.

Bu doğrultuda anayasal olarak Kosova, bir ulus-devlet olarak değil, bir "vatandaşlar devleti" olarak tanımlanmışsa da,³³ Batı Balkanlar'daki diğer bölgelerde olduğu gibi Kosova'da da etnik kimliklerin, sivil kimlikler kadar ve belki de daha fazla önemli olduğunun belirtilmesi gerekir. Örneğin, Arnavut ulusal kimliği, Kosovalı Arnavutlar için birincil toplumsal kimlik olmuştur ve bu nedenle, başka bir kimliğe ihtiyaç olmadığı düşünülmektedir. Bu kapsamda, Kosova için önemli olan, yeni bir

28 The World Bank, "Fragile and Conflict-Affected Countries", s.4, <http://live.worldbank.org/sites/default/files/IFCinFr agileandConflictSituations-booklet-May2014.pdf> (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).

29 Valon Krasniqi, "Political Parties Ideologies in Kosovo", *Revista de Stiinte Politice*, No.49, 2016, s.114.

30 David Chandler, "Kosovo's Declaration of Independence", *Global Research*, 15 Ocak 2008, <http://www.globalresearch.ca/kosovo-s-declaration-of-dependence/7805> (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).

31 Bkz. Camille Andrée Marie Monteux, *Institution Building in Kosovo: The Role of International Actors and the Question of Legitimacy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra, The London School of Economics and Political Science, 2009.

32 USAID/UNDP, "Public Pulse Report", Mart 2011, s.7.

33 Dragan Djukanovic, "Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo", *HUMSEC Working Papers*, Ekim 2008, s.9, <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=102359> (Erişim Tarihi 10 Haziran 2015).

ulusal kimlik inşası değil, devlet otoritesine meşruiyetini verecek olan sivil ortak çıkar düşüncesini teşvik edecek demokratik bir devlet kimliğini oluşturmaktır.³⁴

Kosova'nın devlet olma durumunu etkileyen bir başka sorun ise, Kosova devletinin uluslararası alanda tanınması ile ilgilidir. Sırbistan'ın bu yöndeki olumsuz tutumu, Rusya, Çin ve beş AB üyesi devletin (Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, Romanya, Slovakya ve İspanya) Kosova'nın bağımsızlığını tanımamış olması, Kosova'nın dış egemenliğini tartışmalı kılmaktadır. Nitekim uluslararası alanda devlet olarak tanınmak, Kosova'nın dış politikasının en temel amaçlarından birisi olmuştur. Buna karşın Sırbistan, Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanının uluslararası hukuku ve 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararını ihlal ettiğini ileri sürmektedir. Bununla ilgili olarak, BM Genel Kurulu Sırbistan'ın talebi üzerine, 8 Ekim 2008 tarihli ve 63/3 sayılı kararıyla Uluslararası Adalet Divanı'ndan (UAD) 17 Şubat 2008 tarihli Kosova'nın bağımsızlık bildirisinin uluslararası hukuka uygun olup olmadığının değerlendirilmesini istemiştir.³⁵ Sırbistan'ın UAD'ye yaptığı başvurunun temel amacı, Kosova'nın uluslararası alanda tanınma sürecini yavaşlatmak olsa da,³⁶ 22 Temmuz 2010'da açıkladığı kararında UAD, Kosova'nın bağımsızlık ilanının uluslararası hukuku ihlal etmediği sonucuna varmıştır.³⁷ UAD'nin söz konusu kararının, Kosova'nın uluslararası alanda tanınma sürecini hızlandıracağı beklenmekle birlikte, bir devletin meşruiyeti sadece bir uluslararası hukuk konusu değildir.³⁸ Kosova'da devlet inşası, şeffaflık, hesap verebilirlik, yolsuzlukla mücadele ve hepsinden önemlisi etnik gruplar arası (özellikle Sırlar ve Arnavutlar arasında) ilişkilerin geliştirilerek, devletin sosyo-politik bağlaşma derecesini arttırmak gibi konulara odaklanması gerekmektedir.

Kosova'nın hem devlet olma sorununu hem de bölgedeki barış durumunu etkileyecek olan bir başka konu ise, Kosova ile AB arasındaki ilişkilidir. 2000'li yılların başı ile birlikte Batı Balkanlar'daki devlet-inşası çabalarının en önemli aktörü haline gelen AB,³⁹ 2006 yılında Kosova'yı İstikrar ve Ortaklık Süreci'ne dâhil ederek, bu ülkeye bir Avrupa perspektifi sağlamıştır. Bağımsızlık sonrası dönemde ise AB, Avrupa Birliği Kosova Hukukun Üstünlüğü Misyonu (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo/ EULEX*) çerçevesinde hukuk, yargı, polis ve gümrük gibi alanlarda faaliyet gösteren bir aktör haline gelmiştir. Kıbrıs, Yunanistan, İspanya, Slovakya ve Romanya dışındaki AB üyesi ülkeler, Kosova'nın bağımsızlık ilanını tanımış olsalar da, AB Komisyonu, Kosova'nın statüsü ile ilgili ortak bir anlayışın var olmamasının AB'nin Kosova ile somut ilişkiler geliştirmesini engellemeyeceğini belirtmiştir.⁴⁰ Nitekim AB ve Kosova arasında İstikrar ve Ortaklık Anlaşması, 27 Ekim 2015 tarihinde imzalanmıştır. İstikrar ve Ortaklık Antlaşması, Kosova ve AB arasında daha yakın diyalog ve ekonomik ilişkiler için

34 Dorian Jano, "Kosovo Multi-Layer Identity: What is the Same, Different and in Common with Albanian Identity", *Journal of European and International Affairs*, Cilt 1, No.1, 2013, s.36.

35 Serbian Resolution Wins UN GA Backing, 8 Ekim 2008, http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2008&mm=10&dd=08&nav_id=54059 (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2016).

36 Dragan Gajin ve Asim Jusic, "The ICJ on the Legality of Kosovo's Declaration of Independence", *Democracy and Security*, Cilt 2, No.6-7, 2011, s.118.

37 UAD'nin Kosova'nın bağımsızlık ilanıyla ilgili danışma görüşü için bkz. International Court of Justice, Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, 22 July 2010, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).

38 UAD'nin 22 Temmuz 2010'daki kararından sonra günümüze kadar Kosova'yı 42 ülke daha resmen tanımıştır. Bkz. www.kosovothanksyou.com (Erişim Tarihi 29 Haziran 2015).

39 AB'nin çatışma sonrası toplumlardaki rolünü insan güvenliği kavramı çerçevesinde ele alan bir çalışma için bkz. Murat Necip Arman, "Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No.31, 2011, s.45-68.

40 The European Commission, "Kosovo - Fulfilling its European Perspective", Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Brussels, 14 Ekim 2009, COM(2009) 5343, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/kosovo_study_en.pdf (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).

kapsamlı bir çerçeve sağlamıştır. Bunun dışında AB, Mart 2011’de Sırbistan ve Kosova arasında ilişkileri normalleştirmek amacıyla her iki halkın günlük hayatını kolaylaştırmayı amaçlayan teknik bir diyalog başlatmıştır. AB’nin arabuluculuğunda Belgrad ve Priştine arasında başlayan diyalog sürecinde tarafların Kosova’nın statüsü ile ilgili zıt görüşlerine rağmen, kişilerin serbest dolaşımı, diplomaların karşılıklı tanınması, tapu ve kadastro kayıtlarının paylaşılması, bölgesel işbirliği ve ortak sınır yönetimi gibi birçok teknik konuda anlaşmalar yapılmıştır.⁴¹ Bu gelişmeler, hem Kosova’nın uluslararası toplumla bütünleşme süreci üzerinde hem de bölgedeki barış durumu üzerinde yapıcı bir etkiye sahip olmuştur.

Kosova’nın Olumsuz Barış Durumu

NATO müdahalesi sonrası dönemde Kosova, her 40 kişiye bir asker ya da polis düşecek şekilde güvenlik personeli yoğunluğu bakımından dünyanın en yüksek oranına sahip bölgelerinden birisi haline gelmiştir.⁴² Bu dönemde uluslararası toplumun “önce güvenlik” stratejisi çerçevesinde, tüm Kosovalıların güvenliğini sağlamak ve korumak, Kosova Gücü’nün (*Kosovo Force*/KFOR) temel amaçlarından biri olmuştur. KFOR, 1999’da 50.000 kişilik bir güçle göreve başlarken, güvenlik alanındaki nispi iyileşmeye bağlı olarak 2008’de KFOR kuvvetlerinin sayısı 16.000’e indirilmiştir.⁴³ 11 Haziran 2009’da NATO Konseyi, Kosova’daki KFOR birliklerinin Haziran 2010 tarihi itibarıyla üçte bir oranında azaltılmasını öngörmüştür.⁴⁴ Kosovalı Arnavutlar, alınan bu kararı Kosova’nın istikrarının bir kanıtı olarak görürken, Belgrad yönetimi ise, Kosova’daki Sırp’ların güvenlik durumu göz önüne alındığında söz konusu kararı kınamıştır.⁴⁵ Bir ölçüde Belgrad’ın tepkisini destekler anlamda, İnsan Hakları İzleme Örgütü’nün 2010 Dünya Raporu, 2009 yılının ilk sekiz ayında Arnavut olmayan etnik grupların hedef olduğu 275 etnik gruplar arası şiddet eylemi raporu etmiştir.⁴⁶

Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova’nın güvenlik durumu ile ilgili en hassas bölge, Sırbistan-Kosova sınırında Sırp’ların çoğunlukta olduğu kuzey Kosova’dır.⁴⁷ Genel olarak Kosovalı Sırp’lar, Sırbistan ve Kosova arasındaki sınırı bir siyasi sınır olarak değil, bir “idari sınır” olarak görmektedirler. Bu nedenle, 2011 yılı yaz aylarında kuzey Kosova’yı Sırbistan ile bağlayan iki kontrol noktasına Kosova kurumlarına bağlı memurların yerleştirilmesi kararı, kuzey Kosova’daki binlerce Sırp tarafından protesto edilmiştir.⁴⁸ Temmuz 2011’de Kosova’nın kuzeyindeki sınır kapılarında Arnavut polisi ile Sırp’lar arasında yaşanan gerginlikler, 17 Eylül 2011’de Sırbistan ile Kosova arasında imzalanan gümrük mühürleri konusundaki anlaşmanın yürürlüğe girmesi ile tekrar alevlenmiştir. Kuzey

41 Yeliz Şahin, *Batı Balkanlar ve AB Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No.267, İstanbul, 2013, s.36.

42 Lucia Montanaro, “The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State”, *FRIDE Working Paper*, Sayı 91, 2009, s.14, http://fride.org/download/WP91_Lucia_Montanaro_Kosovo_Statebuilding_Conundrum_3dic.pdf (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).

43 Bkz. http://www.nato.int/kfor/structure/nations/placemat/kfor_placemat.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2015).

44 Bugün için KFOR, Kosova’da güvenliğin sağlanması amacıyla yaklaşık 4.500 personeli ile varlığını sürdürmektedir. Bkz. www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).

45 Vedran Dzihic ve Helmut Kramer, “Kosovo After Independence: Is the EU’s EULEX Mission Delivering on its Promises”, Friedrich Ebert Stiftung, July 2009, s.8, <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06571.pdf> (Erişim Tarihi 10 Eylül 2015).

46 Human Rights Watch, “World Report”, 2010, s.444, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf> (Erişim Tarihi 1 Ocak 2015).

47 Leposaviç, Zubin Potok ve Zvečan belediyelerini ve kuzey Mitroviça bölgesini içeren kuzey Kosova’da 55.000-65.000 arasında Sırp yaşamaktadır. Bkz. International Crisis Group, “North Kosovo: Kosovo-Dual Sovereignty in Practice”, No 211, 14 Mart 2011, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2015).

48 Sibel Akgün, “Kosova’da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durumu”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, No.10, 2012, s.257.

Mitroviça'da gösteriler düzenleyen Sırlar ile bölgedeki KFOR askerleri arasında 28 Kasım 2011'de yaşanan çatışmalar sonucunda 2 KFOR askeri ve 35 Sırp yaralanmıştır.⁴⁹ Yaşanan bu gelişmelerden de anlaşılacağı üzere, bölgedeki gergin atmosfer, etnik kimlikler üzerinden oluşan kutuplaşmanın varlığını koruduğunu bir kez daha göstermiştir.

Kuzey Kosova'nın Sırların paralel yapılarının fiili kontrolünde olması, Sırların Kosova kurumlarına katılımı yönünde önemli bir engel oluşturarak, bu bölgede Kosova kurumlarının işlevselliğini sınırlandırmıştır. Bu nedenle, Kosova'daki paralel Sırp yapılarının "devlet içinde devlet" olma özelliği gösterdiği ileri sürülmüştür.⁵⁰ Nitekim bu bölgeyi Sırbistan'ın bir parçası olarak gören Kosovalı Sırlar, Şubat 2012'de düzenledikleri referandum sonucunda bölgede Kosova Cumhuriyeti'nin kurumlarının varlığını reddettiklerini büyük bir çoğunluğun bu yöndeki katılımıyla göstermişlerdir.⁵¹ Görüldüğü üzere kuzey Kosova, Batı Balkanlar'da uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu en zorlu sorunlardan birisidir ve tüm bölgenin güvenliğini ve istikrarını yakından etkileyecek bir potansiyele sahiptir.

Ağustos 2012'de EULEX, Kosova'da olumlu eğilimlerin varlığına rağmen, fiziksel ve sözlü saldırı, korkutma ve cinayet gibi etnik temelli şiddet olaylarının düşük ölçekli de olsa sürdüğünü belirtmiştir.⁵² Bu tür etnik temelli şiddet olayları, sadece bu şiddete maruz kalanları değil, etnik temelde gerçekleştikleri için ilgili etnik grubun tümü üzerinde etkiler doğurmaktadır. Çünkü bu nitelikteki şiddet, bütün bir topluluk için bir mesaj haline gelmektedir. Bu nedenle, her ne kadar son dönemde Kosova'da olumsuz barış durumunda bir ilerleme olsa da, Kosovalı Sırlar, Arnavutlara karşı ciddi bir güven sorunu yaşamaktadırlar. Ayrıca Sırlar, Kosova kurumları ile bütünleşmeyi kabul etmeleri halinde, ayrımcı uygulamalara maruz kalacakları algısını taşımaktadırlar.⁵³ Bu kaygılarla ilgili olarak Ekim 2009'da Kosova Meclisi, toplumsal dışlanma sorununu ele almak amacıyla Toplumsal Kapsayıcılık Sorunları başlıklı bir Beyaz Kitap yayınlamıştır. Bu belgede, Kosova toplumunun tümünün katılımıyla toplumsal refahın ve insani gelişimin sağlanabileceği belirtilmiştir.⁵⁴ Neticede 1999 yılından bu yana güvenlik alanındaki en dikkat çeken gelişme, doğrudan şiddet olaylarının azalmasıdır. Bu durum, bölgedeki toplumsal ve politik ilişkileri gerginleştiren Kosova'nın bağımsızlık ilanı sonrasında da varlığını sürdürmektedir.

Kosova'nın Olumlu Barış Durumu: Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Boyut

1998 ve 1999 yılları arasında Kosova'da yaşanan savaş, uygulanan yaptırımlar ve ekonomik yatırımların durması hâlihazırda ekonomik olarak sorunlu bir bölge olan Kosova'nın ekonomik yapısını daha da kötüleştirmiştir. Çatışma sonrası dönemde uluslararası toplumun yardımlarıyla piyasa ekonomisine geçiş

49 "NATO ile Sırlar Çatıştı: 37 Yaralı", *Vatan*, 28 Kasım 2011, <http://www.gazetevatan.com/nato-ile-sirplar-catisti-37-yarali-414027-dunya/> (Erişim Tarihi 20 Ekim 2016).

50 Gezim Visoka, "The Obstacles to Sustainable Peace and Democracy in Post-Independence Kosovo", *Journal of Conflict Transformation and Security*, Cilt 1, No.2, 2011, s.30.

51 "Northern Serbs Vote 'No' to Kosovo", 16 Şubat 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/99-74-kosovo-serbs-say-no-to-pristina> (Erişim Tarihi 12 Eylül 2015).

52 Beata Huszka, "Increasing Human Security as an Instrument of Conflict Resolution: The Case Study of the Serbian Community in Kosovo", *HIIA Papers*, 2014, s. 6, <http://kki.gov.hu/download/0/59/b0000/huszka.pdf> (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2015).

53 International Crisis Group, "North Kosovo", s.8.

54 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2010", s.91, http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/KHDR/HDR_2010_English.pdf (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).

doğrultusunda önemli ilerlemeler sağlanmışsa da, Kosova, işsizlik, düşük üretim düzeyi ve ihracat, bütçe ve dış ticaret açıkları, alım gücü düşük bir piyasa ve altyapı zayıflıkları gibi önemli ekonomik sorunlarla karşı karşıyadır. Bu sorunların varlığına rağmen, Kosova'nın IMF ve Dünya Bankası'na Mayıs ve Haziran 2009 tarihlerinde üye olması, Kosova'nın tanınması, ekonomik yardım ve kalkınma anlamında önemli bir gelişme olmuştur. Örneğin, 2005 yılında Kosova'da gerçekleşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 108 milyon Euro iken, 2012 yılında bu rakam 431 milyon Euro'ya ulaşmıştır.⁵⁵

Kosova'da olumlu barış durumunun sağlanmasında bölgenin ekonomik olarak kalkınması büyük bir öneme sahiptir. Ekonomik kalkınmayı gerçekleştirebilmenin en önemli yolu ise, ABD ve AB ülkeleri başta olmak üzere, gelişmiş ülkelerin ekonomik destekte bulunmalarıdır. Gerçekten savaş sonrası dönemde Kosova ekonomisi, hem uluslararası bağışçılardan, hem de Arnavut diasporasından gelen nakit transferlerine bağımlı hale gelmiştir. Dünya Bankası'nın 2009 verilerine göre, Arnavut diasporasının Kosova ekonomisine yıllık katkısı 500 milyon Euro olmuştur.⁵⁶ 2008 yılında Brüksel'de toplanan Bağış Konferansı'nda ise, 37 ülke ve 16 uluslararası örgüt tarafından 1,2 milyar Euro bağış yapılacağı karara bağlanmıştır.⁵⁷ Fakat Kosova, sürdürülebilir bir ekonomik yapıya ulaşana kadar bu tür dış kaynaklar, ekonomik sorunların aşılmasında sadece tali bir katkıya sahiptirler. Bu nedenle, Kosova'da yaşam standardını arttırmanın en etkili yolu, ekonomik büyümeyi sağlamaktır. İstihdam artışına yol açacak olan bir ekonomik büyüme, işsizlik sorununun aşılmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda fakirliği de azaltacak bir etkide bulunacaktır.

Kosovalılar için yüksek düzeyde işsizlik, ekonomik sorunlar ve fakirlik, ciddi bir güvensizlik atmosferi yaratmaktadır. Bu durumda ekonomik istikrarsızlık, etnik şiddet, yolsuzluk ve örgütlü suç gibi sorunların önemini arttırmakta ve Kosova kurumlarına yönelik güven eksikliğine yol açmaktadır.⁵⁸ Bu nedenle, Kosova'nın içinde bulunduğu ekonomik durum, devlet-inşası sürecini de olumsuz etkilemektedir. Neticede olumlu barış ortamının yaratılması, bir yandan da ekonomik kalkınmaya ihtiyaç duymaktadır.

UNDP'nin Ağustos 2013 tarihli araştırmasına göre, Arnavutlar, %33,7'lik bir oranla fakirliği en önemli güvenlik sorunu olarak görürken, Sırplar %14 ile cinayet ve %12,7 ile hırsızlık ve fakirliği en önemli güvenlik kaygıları olarak belirlemişlerdir.⁵⁹ Bu veriler, Sırplar dışındaki Kosova toplumunun daha çok yapısal şiddet ile ilgili bir hassasiyet taşıdığını gösterirken, Sırplar ise, fiziksel şiddet sorunlarını öncelikli kaygı konuları olarak görme eğilimindedirler.⁶⁰ Genel olarak, Mayıs 2016 tarihi itibarıyla Kosovalıların %57,1'i işsizliği, %21,4'ü fakirliği ve %5,6'sı yolsuzluğu en önemli sorunlar olarak değerlendirmiştir.⁶¹

55 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2014", s.35, http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/KHDR/human_dev_rep_english.pdf (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).

56 The World Bank, "Kosovo-Unlocking Growth Potential: Strategies, Policies, Actions: A Country Economic Memorandum", 29 April 2010, s.x, <http://documents.worldbank.org/curated/en/2010/04/12330091/kosovo-unlocking-growth-potential-strategies-policies-actions-country-economic-memorandum> (Erişim Tarihi 5 Ekim 2015).

57 Hüseyin Emiroğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu 1989-2000*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2010, s.405; UNDP, "Kosovo Mosaic, Public Services and Local Authorities in Focus", 2009, s.13, www.kosovo.undp.org/repository/docs/english%20green.pdf (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).

58 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2006", <http://hdr.undp.org/en/content/kosovo-human-development-report-2006> (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).

59 UNDP, "Public Pulse Report", Ağustos 2013, s.27, http://www.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Procurement/PPR6_Anglisht.pdf (Erişim Tarihi 20 Eylül 2015).

60 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2010", s. 101.

61 USAID/UNDP, "Public Pulse Brief", Pristina, Mayıs 2016, s.2, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-11/ (Erişim Tarihi 8 Temmuz 2016).

2015 yılı verilerine göre Kosova'da işsizlik, %35,3 olarak belirlenmiştir⁶² ve bu yüksek işsizlik oranı, Kosova'da fakirlik sorununun temelini teşkil etmektedir. Fakirlik, geniş anlamda tanımlandığında temel tüketim ihtiyaçlarının karşılanmasının ötesinde sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere ulaşılamaması ya da düşük kalitede ulaşılması anlamına gelir. Bu genel tanım kapsamında Kosova, Balkanlar bölgesinin en fakir ülkelerinden birisidir. Kosova toplumunun yaklaşık %45'i ayda 43 Euro'luk bir gelire fakirlik sınırında yaşamaktadır.⁶³ Sosyal yardım sisteminin yetersizliği ise, fakirlik sorununu çok daha dramatik boyutlara ulaştırmaktadır. Kosova'da 2010 yılında sosyal yardımlara tahsis edilen kamu harcamaları, milli gelirin %3,7'sini oluşturmuş ve nüfusun sadece %13'ü sosyal yardımlardan faydalanabilmiştir.

Kosova'nın ekonomik durumunu olumsuz etkileyen bir başka sorun ise, örgütlü suç örgütlerinin faaliyetleridir. Örgütlü Suçla Mücadele Ofisi'ne göre, Kosova'da yılda gerçekleştirilen organize suç faaliyeti 550 milyon Euro değerindedir ve ülkenin milli gelirinin dörtte birine tekabül etmektedir.⁶⁴ Organize suç ile mücadelede yaşanan sorunlarla ilgili olarak Avrupa Komisyonu'nun 2010 tarihli İlerleme Raporu'na göre, politik müdahale örgütlü suçla karşı mücadelenin etkili bir şekilde yürütülmesini önlemektedir.⁶⁵ Uluslararası Şeffaflık Endeksi'ne göre de, Kosova, Balkanlar'da en üst düzey yolsuzluk oranına sahip ülke konumundadır.⁶⁶ Neticede, örgütlü suç ile Kosova devlet kurumlarının ve yetkililerinin iç içe geçmişliği, ülkenin ekonomik kalkınmasındaki önemli engellerden birisini oluşturmaktadır.

Sosyo-ekonomik gelişmişlik sorunu ile bağlantılı bir başka olumsuz durum ise, sağlık hizmetleri anlamında Kosova'nın Avrupa'nın en kötü koşullarına sahip ülkesi olmasıdır. Örneğin, Kosova, yaşam beklentisi, doğum sırasında yaşanan ölüm ve çocuk ölümü istatistiklerinde Balkanlar'ın en olumsuz verilerine sahip ülkesidir.⁶⁷ Bunun dışında sağlık altyapısı anlamında tıbbi malzeme, ilaç ve hastane kapasitesi anlamında önemli sorunlarla karşı karşıyadır. Bu altyapı eksikliklerinin dışında işsizliğin yol açtığı fakirlik de, Kosova toplumunun sağlık hizmetlerine ulaşımını engelleyen önemli faktörlerden birisidir.

Kosova'da olumlu barış durumunu etkileyen bir başka faktör ise, ülkedeki yargı sisteminin zayıflığı, yetersizliği ve siyasi müdahaleye açık bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu doğrultuda AB Komisyonu'nun hazırladığı 2009 tarihli İlerleme Raporu'nda Kosova'nın hukukun üstünlüğü alanında ilerleme kaydetmesi ve işleyen ve bağımsız bir yargı sistemi oluşturması gereği vurgulanmıştır.⁶⁸ Çünkü Kosova'da etnik gruplar arası uzlaşının oluşmasının önemli etkenlerinden birisi tarafsız ve bağımsız bir adalet sistemine ulaşımın sağlanmasıdır. Adalet sistemi ve toplumsal barış ile ilgili bir başka sorun ise, Kosova'da savaş suçlarının yargılanması konusunun çoğunlukla göz ardı edilmesidir. Bu zamana kadar Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Kosova'da yaşanan çatışmalar ile ilgili olarak

62 EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo 2015*, Brüksel, 10 Kasım 2015, s.5, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf (Erişim Tarihi 4 Temmuz 2016).

63 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2010", s. 102.

64 Dzihic ve Kramer, "Kosovo After", s. 13.

65 European Commission, "Kosovo 2010 Progress Report", 2010, s.55, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/ks_rapport_2010_en.pdf (Erişim Tarihi 4 Ekim 2015).

66 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2010", s. 51.

67 The World Bank, "Kosovo Health Financing Reform Study", 6 May 2008, s.10, http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Health_Financing_Reform_Study.pdf (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).

68 European Commission, "Kosovo under UNSCR1244/99 Progress Report", 2009, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/ks_rapport_2009_en.pdf (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).

yedi savaş suçlusunu hakkında işlem yapabilmektedir.⁶⁹ Neticede yargıya ve hukukun üstünlüğüne yönelik güven eksikliği, Kosova toplumundaki güvensizlik hissiyatına katkıda bulunmaktadır.

Kosova'da olumlu barış durumu anlamında öne çıkan bir başka sorun ise, yerlerinden edilmiş kişiler sorunudur. 1998-1999 yılları arasında yaşanan savaş ve Mart 2004'de yaşanan toplumlar arası şiddet olayları neticesinde 228.000 kişi yerlerinden edilmiştir. 1999 ve 2011 yılları arasında bu kişilerden sadece 22.906'sı geri dönmüştür.⁷⁰ Yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü, hem Kosova kurumlarının hem de uluslararası toplumun öncelikleri arasında yer almasına rağmen, bağımsızlık ilanı sonrası dönemde özellikle yerlerinden edilmiş Sırp'ların geri dönüşlerinde önemli bir düşünüş yaşanmıştır. Örneğin, Temmuz 2014 tarihine kadar söz konusu yıl içerisinde gönüllü olarak Kosova'ya geri dönüş yapan mültecilerin sayısı çoğunluğu Sırp'lar olmak üzere 192 olarak belirlenmiştir.⁷¹ Geri dönenler için sahip oldukları mülkleri geri alabilmek, eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine ulaşabilmek önemli sorunlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca içsel olarak yerlerinden edilmiş Sırp'ların çoğu, kuzey Kosova'da yaşamakta ve Sırbistan tarafından sağlanan eğitim ve sağlık hizmetleri ile yaşamlarını sürdürmektedirler. Bu kapsamda, yerlerinden edilmiş Sırp'lar arasında geri dönüş yapanların tek-etnikli bölgelere geri döndükleri ileri sürülebilir. Bu durumun önemli bir örneği, yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşü ile ilgili en çok isteksizlik gösteren grubun Arnavutların çoğunluğu oluşturduğu güney Mitroviça şehrinde yaşamış olan Kosovalı Sırp'lar olmasıdır.⁷²

Kosova'daki barış durumunu etkileyen bir başka faktör ise, kültürel şiddet durumudur. Kosova'da Arnavutlarla Sırp'lar arasında yaşanan anlaşmazlığın en önemli nedenlerinden birisini kültürel kimlik ve bu çerçevede ortaya çıkan sorunlar oluşturmaktadır. Örneğin, Sırp kimliği açısından kurucu bir öneme sahip olan ve "kutsal" olarak görülen Kosova, Sırp Ortodoksluğunun doğduğu yerdir. Bu nedenle Kosovalı Sırp'lar, 1999 yılından bu yana Sırp dini ve kültürel mirasına yönelik saldırıları, Kosovalı Arnavutların niyetlerinin bir göstergesi olarak değerlendirmişlerdir.⁷³ Bu değerlendirme doğrultusunda Ahtisaari Planı,⁷⁴ Sırbistan Ortodoks Kilisesi'ne Kosova içerisinde resmi bir rol vermiştir. Sırp Ortodoks Kilisesi, Kosova devlet kurumları ile işbirliği yapsa da, Kosova devletinin bağımsızlığını tanımamaktadır.⁷⁵ 1999 sonrası dönemde Kosova'daki Sırp Ortodoks Kilisesi'ne ait manastırların ve diğer dini yapıların korunması görevi KFOR tarafından yerine getirilirken, bugün artık birçok manastırın korunması görevi Kosova polisine devredilmiştir.⁷⁶ Sırp kültürel kimliği için önemli olan bu yapıların korunması işlevinin Kosova polisine devredilmesi, olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

69 Lars Burema, "Reconciliation in Kosovo: A Few Steps Taken, A Long Road Ahead", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Cilt 11, No.4, 2012, s.14.

70 UNHCR, "Regional Operations Profile South-Eastern Europe", 2014, <http://www.unhcr.org/pages/49e48d9f6.html> (Erişim Tarihi 10 Haziran 2015).

71 Organization for Security and Cooperation in Europe Mission in Kosovo, *An Assessment of the Voluntary Returns Process in Kosovo*, October 2014, s.6, <http://www.osce.org/kosovo/129321?download=true> (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).

72 Kosovar Stability Initiative, "Mitrovica: One City, Two Realities", 17 Aralık 2009, s.42, http://www.iksweb.org/repository/docs/enMitrovica_one_city_two_realities_6_Briefs_FINAL_with_cover_816547.pdf (Erişim Tarihi 5 Ağustos 2015).

73 International Crisis Group, "Setting Kosovo".

74 BM Güvenlik Konseyi'nin Kosova'da nihai statü görüşmelerinin başlaması kararı üzerine 2 Kasım 2005'de BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Martti Ahtisaari'yi BM Kosova Elçisi olarak atamıştır. Ahtisaari'nin temel rolü, Kosova'nın nihai statüsünün çözümü ile ilgili öneriler ortaya koymak olmuştur. Ahtisaari'nin nezaretinde taraflar arasında 15 tur yürütülen müzakerelerde anlaşmaya dayalı bir çözüm ortaya konamamıştır. Ahtisaari 2 Şubat 2007'de Priştine'ye ve Belgrad'a "Kosova'nın Statü Anlaşması için Kapsamlı Öneriler" paketini sunmuştur. Bu önerilerde Kosova, demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne dayalı çok etnikli bir toplum olarak tasarlanmıştır. Bkz. James Ker-Lindsay, *Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans*, Londra, I.B.Tauris, 2009.

75 International Crisis Group, "Setting Kosovo".

76 Huszka, "Increasing Human", s.15.

Bu çalışmanın odak noktasını Kosovalı Arnavutlar ve Sırpolar oluştursa da, Kosova'da yaşayan Roma, Aşkali ve Mısırlı gibi etnik topluluklar, yaşam koşulları, toplumsal dışlanma ve ayrımcılık gibi sorunlarla yüz yüzedirler. Bu etnik topluluklara üye kişiler, sağlık hizmetlerine ulaşım konusunda diğer vatandaşlarla aynı haklara sahip olsalar da, emek piyasasına giriş anlamında önemli zorluklar yaşamaktadırlar.⁷⁷ Örneğin, işsizlik oranı Mısırlılar arasında %80, Aşkaliler için %60,4, Romalılar için %60,2 iken, Kosovalı Türkler arasında işsizlik oranı %37,98 olarak belirlenmiştir.⁷⁸ Bu nedenle, Kosova'da Arnavutlar ve Sırpolar dışındaki etnik topluluklar, istihdam olanakları ile ilgili olarak en düşük tatmin düzeyine sahip insan gruplarıdır. Mayıs 2016 tarihi itibarıyla Kosovalı Sırpoların %36,8'i, Arnavutların %48,1'i istihdam olanakları ile ilgili olumlu görüş bildirirken, bu oran diğer etnik topluluklar için %26,2 olarak belirlenmiştir.⁷⁹ Roma, Aşkali ve Mısırlı etnik toplulukların emek piyasasındaki dezavantajlı konumları, fakirlik oranının söz konusu etnik topluluklar arasında daha yüksek olmasına yol açmaktadır. Bu kapsamda, Kosova'da gerçek bir barış durumundan söz edilebilmesi için, Arnavutlar ve Sırpolar dışındaki etnik toplulukların sosyo-ekonomik gelişim sorunlarının dikkate alınması önemlidir.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'da barış durumunu etkileyen bir başka önemli husus ise, ülkede söz konusu olan politik gerginlikler ve belirsizliklerdir.⁸⁰ Örneğin, Haziran 2014 tarihindeki seçimleri takiben yaşanan altı aylık politik gerginlik, önemli reformların ertelenmesine yol açarak Kosova'daki barış durumu üzerinde olumsuz etkide bulunmuştur. Söz konusu seçimlerden sonra Kosova Demokratik Ligi (*Democratic League of Kosovo/LDK*), *Vetëvendosje*, Kosova'nın Geleceği İttifakı (*Alliance for the Future of Kosovo/AAK*) ve Kosova İnisiyatifi (*Initiative for Kosovo/NISMA*), Kosova Demokratik Partisi (*Democratic Party of Kosovo/PDK*) ile koalisyon ortaklığı yapmaya yanaşmamıştır. Buna karşılık, Kosova Anayasa Mahkemesi'nin en büyük partinin hükümet kabinesi önerme hakkı olduğu yönündeki görüşü ve ABD büyükelçiliğinin yeni bir hükümet kurulması yönündeki baskısı sonucu⁸¹ Aralık 2014 tarihinde PDK (35 sandalye), LDK (33 sandalye), Sırp Vatandaşlar İnisiyatifi (11 sandalye) ve Sırp olmayan azınlık gruplarından altı milletvekilinin katılımıyla bir koalisyon hükümeti kurması sonrasında söz konusu politik gerginlik son bulmuştur.⁸² Yeni kurulan hükümet, AB reformlarına öncelik vermiş ve Sırbistan ile yürütülen diyalog görüşmelerine devam edileceğini duyurmuştur. Hükümet programı, ekonomik kalkınma, hukukun üstünlüğü, AB ile ilişkiler, eğitim, bilim, kültür ve sağlık konularına odaklanmıştır.⁸³

Haziran 2014 seçimleri sonrasında *Vetëvendosje*, 16 sandalye ile muhalefetin en önemli unsuru haline gelirken, AAK ve NISMA diğer öne çıkan muhalefet partileri olmuşlardır.⁸⁴ Temel politik amacı kendi kaderini tayin hakkı olan bir toplumsal hareket olarak 2005 yılında Kosovalı Arnavutlar tarafından kurulan *Vetëvendosje*, Kosova'da uluslararası toplumun varlığını ülkenin mutlak

77 EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo*, s.26.

78 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2012", s.27, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/human_development/kosovo-human-development-report-2012.html (Erişim Tarihi 5 Eylül 2015).

79 UNDP, "Kosovo Mosaic 2015", 26 Mayıs 2016, s.44, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/kosovo-mosaic-2015.html (Erişim Tarihi 8 Temmuz 2016).

80 Kosova'daki iç siyasi gelişmeler çerçevesinde ortaya çıkan siyasi ayrılıkların, bölünmüşlüklerin ve gerginliklerin, bölgedeki barış durumuna olan etkisi hususunda çalışmanın hakemlerinin yaptığı katkıya teşekkür ederim.

81 Krasniqi, "Political Parties Ideologies", s.114.

82 Koalisyon hükümetinde üçü Sırp, biri Türk ve biri Boşnak olmak üzere beş bakanlık, azınlık temsilcilerine ayrılmıştır. Bkz. EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo*, s.4.

83 Ibid., s.8.

84 Ibid., s.6; Krasniqi, "Political Parties Ideologies", s.115.

egemenliğinin önünde bir engel olarak görmektedir.⁸⁵ Etnik milliyetçiliği politik stratejisinin önemli unsurlarından birisi olarak gören *Vetëvendosje*, çok etnili bir vatandaşlar ülkesi olan Kosova'nın politik istikrarını etkileme potansiyeline sahiptir. Nitekim Ağustos 2014 tarihinde Kosova Meclisi'nin Uzmanlar Meclisi ve Kosova'da savaş sırasında ve sonrasında işlenen uluslararası suçları kovuşturmak üzere bir Uzman Savcılık Ofisi kurulmasını içeren anayasa değişikliklerini kabul etmesi, Belgrad ile sonuçlandırılan diyalog antlaşması ve Ağustos 2015 tarihinde Karadağ ile imzalanan sınır düzenleme antlaşması imzalanması ve Kosova ve Sırbistan arasındaki görüşmeler üzerine anlaşmaya varılan Sırp Belediyeler Birliği kurulması, Kosova'da hükümet ve muhalefet arasındaki kutuplaşmayı artmıştır.⁸⁶ Eylül-Ekim 2015 tarihlerinde, çok sayıda protesto ve grev düzenlenmiş ve hükümet binalarına yönelik olarak içinde muhalefetin de yer aldığı şiddet olayları yaşanmıştır.⁸⁷ Bu kutuplaşmanın bir yansıması olarak, 26 Şubat 2016 tarihinde Kosova Meclisi'nin seçtiği yeni cumhurbaşkanı Hashim Thaçi'nin meclisteki göreve başlama törenine muhalefet milletvekilleri katılmazken, Kosovalıların %49'u cumhurbaşkanlığı seçim sürecini desteklemediklerini belirtmişlerdir.⁸⁸

2014 yılında ortaya çıkan politik belirsizlikler, sermaye yatırımlarında düşüşe yol açarak, Kosova'nın makro-ekonomik durumu anlamında zorluklar yaratmıştır. Son on yılın ekonomik büyüme ortalaması %3,5 iken, 2014 yılında ekonomik büyüme %0,9'a gerilemiştir. İşsizlik ise, 2013 yılında %30 iken, 2014 yılında %35,3'e yükselmiştir.⁸⁹ Bu çerçevede, 2015 tarihli bir araştırmaya göre, Kosova genelinde ekonomik kalkınma eksikliği ve bunun yarattığı sorunların en önemli sorunlar olarak görüldüğü ortaya konmuştur. Kosovalıların yaklaşık dörtte üçü, işsizliğin, ekonomik kalkınma eksikliğinin, fakirliğin ve düşük yaşam standardının en önemli sorunlar olduğu görüşünde olmuşlardır.⁹⁰ Bu olumsuz politik ve ekonomik koşullar altında Aralık 2014-Mart 2015 tarihleri arasında Kosova'dan AB'ye yaşanan düzensiz göç önemli bir artış göstermiştir. Kosova vatandaşlarının 2013 yılında yaptıkları iltica başvuruları 20.215 iken, bu rakam 2014 yılında 37.905'e yükselmiştir. Ocak-Haziran 2015 arasında Kosova vatandaşı 62.860 kişi, AB ülkelerine iltica başvurusunda bulunmuştur.⁹¹

Sonuç olarak, bir ülkedeki insani gelişmişlik düzeyi ile olumlu barış arasında yakın bir bağ vardır. Kosova ile ilgili ilk insani kalkınma raporunu 2002'de yayınlayan UNDP, Kosova'nın insani gelişim düzeyinin orta düzeyde insani gelişime sahip olan ülkelere yakın olduğunu belirtmiştir.⁹² Bu tarihten itibaren yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, insani gelişim düzeyi anlamında Kosova, Balkanlar'ın en olumsuz sonuçlarına sahip ülkesidir. 2010 UNDP İnsani Gelişim Endeksi'ne göre, Slovenya 0,828 puan ile birinci sırada yer alırken, Karadağ 0,769, Hırvatistan 0,767, Bulgaristan 0,743, Sırbistan 0,735, Arnavutluk 0,719, Bosna-Hersek 0,710, Makedonya 0,701 ve Kosova 0,700 şeklinde sıralanmışlardır.⁹³ Bu veri kapsamında, Kosova'da gerçek bir barıştan söz edebilmek için, olumsuz barış ve olumlu barış durumu arasında tamamlayıcı nitelikte bir birlikteliğin oluşturulması gerekmektedir.

85 Ghazal Delafrouz, "Vetëvendosje: A Minor Field Study of the Kosovo Albanian Resistance Movement", Department of Political Science, Lund University, 2009, <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/1405441> (Erişim Tarihi 7 Temmuz 2016).

86 Krasniqi, "Political Parties Ideologies", s.115; EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo*, s.4-28.

87 Ibid., s.8.

88 USAID/UNDP, 2016, s.17.

89 EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo*, s.32.

90 UNDP, *Kosovo Mosaic 2015*, s.7.

91 EU Commission, *Staff Working Document on Kosovo*, s.57.

92 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2002", <http://hdr.undp.org/en/content/kosovo-human-development-report-2002> (Erişim Tarihi 28 Ağustos 2015).

93 UNDP, "Kosovo Human Development Report 2010".

Sırbistan ve Kosovalı Sırpların Paralel Yönetim Yapıları

Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'daki barış durumunu etkileyen önemli faktörlerden birisi de Sırbistan'ın ve Kosovalı Sırpların Kosova devletinin varlığını reddeden tutumlarıdır. Kosova devletinin meşruiyetinin sorgulanmasına yol açan bu tutum, iç ve dış egemenlik anlamında tanınma sorununu beraberinde getirmiştir. Demokratik geçiş döneminin yaşandığı 2000 sonrası Sırbistan'ın dış politikasının en önemli amaçlarından birisi, Kosova'nın bağımsız bir devlet olmasını engellemek olmuştur.⁹⁴ Bu kapsamda Sırbistan, henüz nihai statü müzakereleri devam ederken, 2006 yılında Kosova'yı "ülke topraklarının ayrılmaz parçası" ilan eden yeni anayasasını kabul etmiştir. Bunun dışında, Kosova'nın bağımsızlık ilanı ve uluslararası alanda egemen bir devlet olarak tanınması, Sırbistan tarafından 2009 tarihli Ulusal Güvenlik Strateji Belgesi'nde ulusal güvenliğine yönelik en önemli tehdit olarak değerlendirilmiştir.⁹⁵

Sırbistan'da AB üyeliği yanlısı siyasi partiler ile milliyetçi siyasi partilerin Kosova sorunu ile ilgili tutumlarında derin ayrılıklar yoktur. Her iki siyasi görüş arasında Kosova'nın bağımsızlığının reddi hakkında mutlak bir oydaşmadan söz edilebilir. Örneğin, Sırbistan'ın geleceğini AB içerisinde inşa etmeye çalışan isimlerden birisi olan Boris Tadić, Kosova meselesinin Sırbistan için kapanmadığını ve bu çerçevede Sırbistan'ın Kosova'daki meşru çıkarlarından vazgeçmeden bir çözüm bulunabileceğini belirtmiştir.⁹⁶ Bununla birlikte, Temmuz 2008'de Tadić'in liderliğinde kurulan Belgrad'daki yeni hükümetin önceki hükümetlere göre Kosova'ya yönelik olarak farklı bir yaklaşım benimsediği ileri sürülebilir. Örneğin, Şubat 2009'da Tadić yönetimi, Sırbistan'ın Kosova'nın IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası mali kuruluşlara üye olmasına muhalefet etmeyeceğini belirtmiş⁹⁷ ve bu açıklamadan sonra Kosova, Dünya Bankası ve IMF'ye üye olmuştur.

Tadić yönetiminin görece olumlu tavrına karşın, Kosovalı Sırpların oluşturdukları paralel yönetim yapıları ve düzenledikleri paralel seçimler, hem Kosova devletinin meşruiyetini sorgulamış hem de yeni bağımsızlığını kazanan bu devletin kapsayıcı bir siyasal alan oluşturmasını zorlaştırmıştır. 11 Mayıs 2008'de Belgrad yönetimi, Kosova'nın Sırp kimliğini güçlendirmek amacıyla kuzey Kosova'da ve enklavlarda ilk defa belediye seçimleri düzenlemiştir.⁹⁸ Belgrad yönetimi, bu seçimlerin BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı gereği düzenlendiğini ve bunun Sırbistan'ın en doğal hakkı olduğunu belirtmiştir. Buna karşılık, UNMIK Başkanı Joachim Rucker, düzenlenen bu seçimleri yasadışı bir siyasi uygulama olarak nitelendirirken, Kosova Cumhurbaşkanı Fatmir Sejdiu ise, Sırpların "yasadışı" paralel yapılarının faaliyetlerine son verilmesini talep etmiştir.⁹⁹

Kosova'nın bağımsızlık ilanı sonrasında Sırbistan'ın stratejisi, kuzey Kosova'daki kontrolünü sağlamlaştırmak ve tüm düzeylerde Priştine yönetiminin otoritesini yok saymak olarak şekillenmiştir. Bu kapsamda, Belgrad, Şubat 2008'den beri Sırbistan devletinin bu bölgedeki varlığını devam

94 Sırbistan'ın dış, güvenlik ve savunma politikası için bkz. Filip Ejduş ve Marko Savkovic, "Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia", Center for European and North Atlantic Affairs, <http://cenaa.org/analysis/wp-content/uploads/2013/02/Ejduş-Savkovic.pdf> (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).

95 Adel Abusara, "Comparative Analysis", Miroslav Hadzic, Milorad Timotic ve Predrag Petrovic (der.), *Security Policies in the Western Balkans*, Belgrade, Center for Civil-Military Relations, 2010, s.175.

96 "Tadić: Kosovo Recognition not EU Condition", 2010, http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2010&mm=03&dd=28&nav_id=66099 (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).

97 Henry H. Perritt, Jr., *Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, s.263.

98 Dzihic ve Kramer, "Kosovo After", s.6.

99 International Crisis Group, "North Kosovo", s.1-2.

ettirdiğini gösterecek şekilde Sırp lar arasında paralel yapıları teşvik etmektedir.¹⁰⁰ Belgrad'ın Kosovalı Sırp ların oluşturduğu paralel yapılara destek vermesi, bölgedeki Sırp ların Kosova kurumları ve toplumuyla bütünleşmesini olumsuz etkilemektedir. Bu kapsamda, Kosova eğitim sistemi, bölgedeki paralel yapıların tipik bir uygulama alanıdır. Arnavutlar, eğitim sistemlerini Kosova Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı çerçevesinde örgütlerken; Sırbistan Eğitim ve Spor Bakanlığı da paralel Sırp eğitim kurumlarının örgütlenmesinde önemli rol oynamaktadır. Bu çerçevede, Sırp okul kitapları ve eğitim müfredatı doğrudan Belgrad tarafından sağlanmaktadır.¹⁰¹

Bağımsız Kosova'da 15 Kasım 2009'da düzenlenen ilk yerel seçimleri kuzey Kosova'daki Sırp lar boykot ederken, Kosova'nın geri kalanındaki Sırp ların %42,6'sı seçime katılmıştır.¹⁰² Aralık 2010'da Kosova'da yapılan genel seçimlerde ise, Kuzey Mitroviça'dan sadece iki Sırp oy kullanmışken, Mayıs ayında Sırbistan'da düzenlenen genel seçimlere katılım oranı ise %80 düzeyinde gerçekleşmiştir.¹⁰³ Kuzey Kosova'daki Sırp ların bu seçimlere katılım oranının yüksekliği, bu bölgedeki Sırp ların Sırbistan devletine olan bağlılığını göstermektedir. Diğer yandan aynı seçimlere güney Kosova'da yaşayan Sırp ların %45,58'inin katılım göstermesi, bu bölgede yaşayan Sırp lar açısından Kosova devletinin nispeten kabul gördüğünü göstermiştir.¹⁰⁴ Güney Kosova'da yaşayan Sırp ların Kosova kurumlarına katılımlarının ve gösterdikleri işbirliğinin kamusal hizmetlere ulaşımı amaçlayan pragmatik bir tercih olduğu söylenebilir. Nitekim Kosovalı Sırp lar, güney Kosova'da yeni belediyelerin kurulmasını altyapının gelişimi ve yeni istihdam olanaklarının yaratılması anlamında olumlu bir gelişme olarak değerlendirmişlerdir.¹⁰⁵ Güney Kosova'daki Sırp lar Kosova kurumları ile bütünleşme yolunda önemli adımlar atsalar da, Sırp ların 14-15 Şubat 2012 tarihleri arasında düzenlediği referandumun sonuçları, kuzey Kosova'daki Sırp ların %99,4'ünün Kosova kurumlarını kabul etmediğini ortaya koymuştur.¹⁰⁶ Bu sonuç ile kuzey Kosova'daki Sırp lar, uluslararası topluma bağımsız Kosova'nın bir parçası olmak istemediklerini göstermişlerdir.

Kısacası, Priştine yönetimi, kuzey Kosova'da Priştine'nin otoritesinin tam anlamıyla sağlanmasını ve Kosova Anayasası'na göre bu bölgenin yönetilmesini amaçlamaktadır. Öte yandan kuzeydeki Sırp lar, Kosova devlet kurumlarının varlığını tanımayarak fiilen oluşturmuş oldukları statükonun sürdürülmesini amaçlarken, Kosova'nın güneyinde yaşayan Sırp lar ise, Kosova devlet kurumları ile daha üst düzey bir etkileşim içinde yaşamaktadırlar.¹⁰⁷ Bu nedenle, kuzey Kosova'da yaşayan Sırp lar ve Arnavutlar arasındaki ilişkiler gergin bir niteliğe sahip olmayı sürdürürken, güney Kosova'da ise olumlu barış anlamında çok daha somut gelişmelerin yaşandığı ileri sürülebilir.

100 Bkz. Adem Beha ve Gezim Visoka, "Human Security as 'Ethnic Security' in Kosovo", *Human Security Perspectives*, Cilt 7, No.1, 2010, s.97.

101 Julia Hinz, "Is the Return of Kosovar Serbs to Their Homes Sustainable?", s. 12, <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/LSEE/PDFs/PhD%20Symposium/Papers%202010/Hinz.pdf> (Erişim Tarihi 10 Eylül 2015).

102 Tessa Bakx, "Serb Perspectives on Decentralization and Local Governance in Kosovo: Towards Integration or Exclusion of the Serb Community in the Republic of Kosovo", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Utrecht, Utrecht University, 2012, s.23.

103 International Crisis Group, "North Kosovo", s.7.

104 International Crisis Group, "Setting Kosovo".

105 2009 ve 2010 yıllarında İber nehrinin güneyinde Sırp ların çoğunluğu oluşturduğu altı belediye (Ranilug, Klokot, Ştrpce, Gračanica, Parteş ve Novo Brdo) kurulmuştur. Bkz. Ibid.

106 "Kosovalı Sırp lar Başkaldırdı", *Habertürk*, 16 Şubat 2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/716535-kosovalı-sırp-lar-baskaldirdi> (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).

107 International Crisis Group, "Setting Kosovo", s.4.

Sonuç

Bir devletin egemenliği, uluslararası alanda tanınmayı ve kendi ülkesinde kontrol ve yönetme kapasitesine sahip olmasını gerektirir. Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'nın egemenliğinin her iki yönden de tartışmalı olduğu açıktır. Bir yandan, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararının yerini alacak bir karar henüz alınmadığı için bu karar hukuken hala yürürlüktedir ve bu durum, Kosova ile ilgili bir belirsizlik yaratmaktadır. Diğer yandan, Kosova'da devlet olma düşüncesinin arkasında ülke nüfusunun çok büyük bir bölümünün desteği olsa da, özellikle Sırlar anlamında Kosova toplumunun bir kısmı ile Kosova devleti arasında bir toplumsal bağlaşma sorunu söz konusudur. Bu bağlamda, bağımsızlık sonrası dönemde Kosova'da öncelikli konulardan birisi, sadece devletin temel işlevlerini yerine getirme kapasitesini güçlendiren devlet-inşası süreci değildir. Bunun dışında, tüm vatandaşlarını temsil eden bir devlet olarak görülebilmesi için Kosova'nın azınlık toplumlarını da kapsayan bir siyasi alan inşa etmesi gerekmektedir. Çünkü özellikle Sırların Kosova toplumu ile bütünleştirilmesi sürecinde yaşanacak olan bir başarısızlık, Kosova'nın uluslararası alanda tanınmasının yavaşlamasına ve Kosova'da çok-etnili bir toplumun inşasının zorlaşmasına yol açabilecektir. Buna ek olarak, kolektif kimlik gruplarının kaygılarına ve sosyo-ekonomik kalkınma sürecine de dikkat edilmesi gerekir. Ancak bu sayede Kosova'daki olumsuz barış durumu, toplumsal gruplar arasında yapıcı ilişkilerin geliştirileceği gerçek bir olumlu barış durumuna dönüşebilecektir.

Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova, kırılgan ve istikrardan uzak bir devlet görünümü taşımaktadır. Yolsuzluk, işsizlik ve fakirlik gibi sosyo-ekonomik ve sosyo-politik sorunlar ile etnik gruplar arası ilişkiler, bu kırılganlığı yakından etkilemektedir. Bağımsızlık sonrası Kosova için en temel ortak çıkar, AB vizyonu çerçevesinde insan ve topluluk hakları ile demokrasi ve ekonomik gelişmenin gerçekleştirilmesidir. AB üyelik süreci içerisinde Kosovalı Sırlar ve Arnavutlar, ortak kazancın getirilerini deneyim ettikçe, çatışmanın ve düşmanlığın rasyonel bir seçenek olmadığını düşünme eğilimine girebileceklerdir. Fakat Kosova'nın demokratikleşmesi, ekonomik gelişimi ve sosyo-politik dönüşümü için gerekli şartların sağlanmasında AB ile bütünleşme perspektifinin hayata geçirilmesi için zamana ihtiyaç vardır. Çünkü AB içerisinde Kosova'nın bağımsızlığı hususunda bir oydaşmanın bulunmaması, AB ile bütünleşme sürecinde ilerleme sağlamak isteyen Sırbistan'ın Kosova konusunda daha yapıcı bir rol oynamasını engellemektedir.

Kosova'da 1999 tarihinden itibaren gerçekleştirilen en önemli kazanım, güvenlik koşullarındaki ilerleme ve büyük ölçüde doğrudan şiddetin engellenmesidir. Bu ortama rağmen, düşük düzeyli fiziksel güvenlik olaylarının varlığı, güvensizlik algılarının sürmesine neden olmuştur. Özellikle Sırların çoğunluğu oluşturduğu kuzey Kosova, kırılgan güvenlik koşullarına bağlı olarak bu algının yoğun olarak hissedildiği bir bölgedir ve doğrudan şiddet için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bu potansiyelin varlığına rağmen, günümüzde Kosova, kolektif şiddet eylemlerinin nadiren yaşandığı bir bölge görünümündedir. Bu durum, Kosova'da barış durumunun daha çok olumlu barış kavramı kapsamında düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Çünkü Kosova'da fiziksel güvenliğin sağlanması hususunda önemli ilerlemeler sağlanmış olsa da, ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi ve bunun yaratmış olduğu belirgin sorunlar dikkat çekmeye devam etmektedir. Kosova'nın olumsuz barış alanında olumlu barışla karşılaştırıldığında daha önemli bir gelişim düzeyi yakaladığı göz önüne alındığında, bölgede fiziksel şiddet sorununun yerini daha çok yapısal şiddet sorununa bırakmış olduğu görülmektedir. Kosova'da kültürel ve yapısal şiddetin sona ermesi, etnik gruplar arasındaki gerilimin, ekonomik az gelişmişlik sorununun ve Kosova devletinin tanınması ile ilgili uluslararası toplum arasındaki bölünmüşlüğün ortadan kaldırılmasına bağlıdır. Bugünün Kosova'sı için fiziksel çatışma durumunun yokluğu anlamında olumsuz barıştan

söz edilebilse de, olumlu barış durumunu içerecek şekilde tam anlamıyla barışın inşa edildiğini ileri sürmek zordur.

Bu çalışmanın Türkiye’de Barış Araştırmaları alanında gelişen akademik literatüre katkı yapması amaçlanmıştır. Bu çerçevede çalışmanın özgün katkısının ise, özellikle çatışma sonrası toplumlarda gerçek bir barış ortamına ulaşılmasında olumlu ve olumsuz barış durumlarının birlikte ele alınması ve dolayısıyla fiziksel, yapısal ve kültürel şiddet türlerinin ilgili bölgedeki barış durumu üzerindeki etkilerinin analiz edilmesi hususlarında söz konusu olacağı düşünülmektedir. Bağımsızlık sonrası dönemde Kosova örneği üzerinden ele alınan bu çalışmanın kavramsal çerçevesinin, Batı Balkanlar’da çatışma sonrası gerçek anlamda bir barış ve istikrar arayışında olan Bosna-Hersek ve Makedonya gibi diğer örnekler için de geçerli olabileceği değerlendirilmektedir.

Kaynakça

- Abusara, Adel. "Comparative Analysis", Miroslav Hadzic, Milorad Timotic ve Predrag Petrovic (der.), *Security Policies in the Western Balkans*, Belgrade, Center for Civil-Military Relations, 2010, s. 165-184.
- Ağır, Bülent Sarper. "Kosova'nın Devlet Olma Sorunu", *Ege-Adriyatik Siyaset Kulübü, Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 2, No 5, 2015, s. 27-29.
- Akgün, Sibel. "Kosova'da Yeniden Yapılandırma Çalışmaları Kapsamında Bugünkü Durumu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, No 10, 2012, s. 249-268.
- Arman, Murat Necip. "Avrupa Komşuluk Politikasında Sorunlu Alanlar: İnsan Güvenliği ve Komşuluk İlişkisi", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 8, No 31, 2011, s. 45-68.
- Bakx, Tessa. *Serb Perspectives on Decentralization and Local Governance in Kosovo: Towards Integration or Exclusion of the Serb Community in the Republic of Kosovo*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Utrecht, Utrecht University, 2012.
- Beha, Adem ve Gezim Visoka. "Human Security as 'Ethnic Security' in Kosovo", *Human Security Perspectives*, Cilt 7, No 1, 2010, s. 83-101.
- Bieber, Florian. "Building Impossible States: State-building Strategies and EU Membership in the Western Balkans", *Europe-Asia Studies*, Cilt 63, No 10, 2011, s. 1783-1802.
- Birdişli, Fikret. *Teori ve Pratikte Uluslararası Güvenlik: Kavram, Teori, Uygulaması*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2014.
- Burema, Lars. "Reconciliation in Kosovo: A Few Steps Taken, A Long Road Ahead", *Journal on Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, Cilt 11, No 4, 2012, s. 7-27.
- Chandler, David. "Kosovo's Declaration of Independence", *Global Research*, 15 January 2008, <http://www.globalresearch.ca/kosovo-s-declaration-of-dependence/7805>, (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).
- Delafrouz, Ghazal. "Vetevendosje: A Minor Field Study of the Kosovo Albanian Resistance Movement", Department of Political Science, Lund University, 2009, <https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/1405441>, (Erişim Tarihi 7 Temmuz 2016).
- Djukanovic, Dragan. "Post-Conflict Integration of Minority Ethnic Communities in Kosovo", *HUMSEC Working Papers*, Ekim 2008, <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lang=en&id=102359>, (Erişim Tarihi 10 Haziran 2015).
- Dzhic, Vedran ve Helmut Kramer. "Kosovo After Independence: Is the EU's EULEX Mission Delivering on its Promises", Friedrich Ebert Stiftung, Temmuz 2009, <http://library.fes.de/pdf-files/id/ipa/06571.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Eylül 2015).
- Ejdus, Filip ve Marko Savkovic. "Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia", *Center for European and North Atlantic Affairs*, <http://cenaa.org/analysis/wp-content/uploads/2013/02/Ejdus-Savkovic.pdf>, (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).
- Emiroğlu, Hüseyin. *Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu 1989-2000*, Ankara, Asil Yayın Dağıtım, 2010.
- European Commission. "Kosovo - Fulfilling its European Perspective", Communication from the Commission to the European Parliament and the Council, Brussels, 14 Ekim 2009, COM(2009) 5343, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/kosovo_study_en.pdf (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).
- European Commission. "Kosovo under UNSCR1244/99 Progress Report", 2009, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/ks_rapport_2009_en.pdf, (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).
- European Commission. "Kosovo 2010 Progress Report", 2010, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/ks_rapport_2010_en.pdf, (Erişim Tarihi 4 Ekim 2015).
- EU Commission. "Staff Working Document on Kosovo 2015", Brussels, 10 Kasım 2015, http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2015/20151110_report_kosovo.pdf, (Erişim Tarihi 4 Temmuz 2016).
- Gajin, Dragan ve Asim Jusic. "The ICJ on the Legality of Kosovo's Declaration of Independence", *Democracy and Security*, Cilt 2, No 6-7, 2011, s. 117-123.
- Galtung, Johan. "Violence, Peace and Peace Research", *Journal of Peace Research*, Cilt 6, No 3, 1969, s. 167-191.

- Galtung, Johan. "Twenty-five Years of Peace Research: Ten Challenges and Some Responses", *Journal of Peace Research*, Cilt 22, No 2, 1985, s. 141-158.
- Galtung, Johan. "Cultural Violence", *Journal of Peace Research*, Cilt 27, No 3, 1990, s. 291-305.
- Galtung, Johan. *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*, Oslo, Sage Publications, 1996.
- Geldenhuis, Deon. *Contested States in World Politics*, New York, Palgrave Macmillan, 2009.
- Hinz, Julia. "Is the Return of Kosovar Serbs to Their Homes Sustainable?", <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/LSEE/PDFs/PhD%20Symposium/Papers%202010/Hinz.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Eylül 2015).
- Human Rights Watch. "World Report", 2010, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2010.pdf>, (Erişim Tarihi 1 Ocak 2015).
- Huszka, Beata. "Increasing Human Security as an Instrument of Conflict Resolution: The Case Study of the Serbian Community in Kosovo", HIIA Papers, 2014, <http://kki.gov.hu/download/0/59/b0000/huszkab.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2015).
- International Court of Justice. Accordance with International Law of the Unilateral Declaration of Independence in Respect of Kosovo, 22 July 2010, <http://www.icj-cij.org/docket/files/141/15987.pdf> (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).
- International Crisis Group. "Setting Kosovo Free: Remaining Challenges", No 218, 10 September 2012, [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/218-setting-kosovo-free-remaining-challenges.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/balkans/kosovo/218-setting-kosovo-free-remaining-challenges.pdf), (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).
- International Crisis Group. "North Kosovo: Kosovo-Dual Sovereignty in Practice", No 211, 14 Mart 2011, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf>, (Erişim Tarihi 10 Temmuz 2015).
- Jano, Dorian. "Kosovo Multi-Layer Identity: What is the Same, Different and in Common with Albanian Identity", *Journal of European and International Affairs*, Cilt 1, No 1, 2013, s. 27-40.
- Judah, Tim. *Kosovo: War and Revenge*, New Haven, Yale University Press, 2002.
- Ker-Lindsay, James. *Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans*, London, I.B.Tauris, 2009.
- "Kosovalı Sırplar Başkaldırdı", *Habertürk*, 16 Şubat 2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/716535-kosovali-sirplar-baskaldirdi>, (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).
- Kosovar Stability Initiative. "Mitrovica: One City, Two Realities", 17 December 2009, http://www.iksweb.org/repository/docs/enMitrovica_one_city_two_realities_6_Briefs_FINAL_with_cover_816547.pdf, (Erişim Tarihi 5 Ağustos 2015).
- Krasniqi, Valon. "Political Parties Ideologies in Kosovo", *Revista de Stiinte Politice*, No.49, 2016, s.108-119.
- Lawler, Peter. "Peace Studies", Paul Williams (der.), *Security Studies: An Introduction*, Londra, Routledge, 2008, s. 73-88.
- Mjekiçi, Shqipe ve Gallagher, Michael. "The Parliamentary Elections in Kosovo, June 2014", *Electoral Studies*, Cilt 38, 2015, s. 106-109.
- Monteux, Camille Andrée Marie. *Institution Building in Kosovo: The Role of International Actors and the Question of Legitimacy*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Londra, The London School of Economics and Political Science, 2009.
- Morgenthau, Hans. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, New York, Knopf, 1948.
- Montanaro, Lucia. "The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State", *FRIDE Working Paper*, Sayı 91, 2009, http://fride.org/download/WP91_Lucia_Montanaro_Kosovo_Statebuilding_Conundrum_3dic.pdf, (Erişim Tarihi 5 Temmuz 2015).
- "NATO ile Sırplar Çatıştı: 37 Yaralı". *Vatan Gazetesi*, 28.11.2011, (Erişim Tarihi 20 Ekim 2016).
- "Northern Serbs Vote 'No' to Kosovo". 16 February 2012, <http://www.balkaninsight.com/en/article/99-74-kosovo-serbs-say-no-to-pristina>, (Erişim Tarihi 12 Eylül 2015).

- Organization for Security and Cooperation in Europe Mission in Kosovo. *An Assessment of the Voluntary Returns Process in Kosovo*, Ekim 2014, <http://www.osce.org/kosovo/129321?download=true>, (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).
- Ovalı, A. Şevket. "Ütopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 3, No 10, 2006, s. 3-52.
- Perritt, Jr., Henry H. *Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- Rogers, Paul. "Peace Studies", Alan Collins (der.), *Contemporary Security Studies*, Oxford, Oxford University Press, 2010, s. 69-83.
- Ryan, Stephen. "Peace and Conflict Studies Today", *Global Review of Ethnopolitics*, Cilt 2, No 2, 2003, s. 75-82.
- Serbian Resolution Wins UN GA Backing. 8 October 2008, http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2008&mm=10&dd=08&nav_id=54059, (Erişim Tarihi 1 Temmuz 2016).
- Şahin, Yeliz. *Batı Balkanlar ve AB Yolunda*, İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, No. 267, İstanbul, 2013.
- "Tadić: Kosovo Recognition not EU Condition". 2010, http://www.b92.net/eng/news/politics-article.php?yyyy=2010&mm=03&dd=28&nav_id=66099, (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).
- The World Bank. "Fragile and Conflict-Affected Countries", http://live.worldbank.org/sites/default/files/IFC_inFragileandConflictSituations-booklet-May2014.pdf, (Erişim Tarihi 2 Temmuz 2016).
- The World Bank. "Kosovo Health Financing Reform Study", 6 May 2008, http://siteresources.worldbank.org/INTKOSOVO/Resources/Health_Financing_Reform_Study.pdf, (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).
- The World Bank. "Kosovo-Unlocking Growth Potential: Strategies, Policies, Actions: A Country Economic Memorandum", 29 Nisan 2010, <http://documents.worldbank.org/curated/en/2010/04/12330091/kosovo-unlocking-growth-potential-strategies-policies-actions-country-economic-memorandum>, (Erişim Tarihi 5 Ekim 2015).
- UNDP. "Kosovo Mosaic, Public Services and Local Authorities in Focus", 2009, www.kosovo.undp.org/repository/docs/english%20green.pdf, (Erişim Tarihi 1 Ekim 2015).
- UNDP. "Kosovo Human Development Report 2002", <http://hdr.undp.org/en/content/kosovo-human-development-report-2002>, (Erişim Tarihi 28 Ağustos 2015).
- UNDP. "Kosovo Human Development Report 2006", <http://hdr.undp.org/en/content/kosovo-human-development-report-2006>, (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).
- UNDP. "Kosovo Human Development Report 2010", http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/KHDR/HDR_2010_English.pdf, (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).
- UNDP. "Kosovo Human Development Report 2012", http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/human_development/kosovo-human-development-report-2012.html, (Erişim Tarihi 5 Eylül 2015).
- UNDP. "Public Pulse Report", Ağustos 2013, http://www.undp.org/content/dam/kosovo/docs/Procurement/PPR6_Anglisht.pdf, (Erişim Tarihi 20 Eylül 2015).
- UNDP. "Kosovo Human Development Report 2014", http://www.ks.undp.org/content/dam/kosovo/docs/KHDR/human_dev_rep_english.pdf, (Erişim Tarihi 1 Eylül 2015).
- UNDP. Kosovo Mosaic 2015, 26 May 2016, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/kosovo-mosaic-2015.html, (Erişim Tarihi 8 Temmuz 2016).
- UNHCR. "Regional Operations Profile South-Eastern Europe", 2014, <http://www.unhcr.org/pages/49e48d9f6.html>, (Erişim Tarihi 10 Haziran 2015).
- USAID/UNDP. "Public Pulse Report", Pristina, September 2011, http://www.undp.org/content/dam/kosovo/docs/PublicPulse/PP2/Public_Pulse%202_web_eng.pdf, (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2016).
- USAID/UNDP. "Public Pulse Report", Pristina, Mart 2011, http://www.undp.org/content/dam/kosovo/img/demgov/PP/public_puls_english.pdf, (Erişim Tarihi 3 Temmuz 2016).

- USAID/UNDP. "Public Pulse Brief", Pristina, Mayıs 2016, http://www.ks.undp.org/content/kosovo/en/home/library/democratic_governance/public-pulse-11/, (Erişim Tarihi 8 Temmuz 2016).
- Visoka, Gezim. "The Obstacles to Sustainable Peace and Democracy in Post-Independence Kosovo", *Journal of Conflict Transformation and Security*, Cilt 1, No.2, 2011, s.25-38.
- Walt, Stephen. "The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, Cilt 35, No 2, 1991, s. 211-239.
- Weaver, Ole. "Peace and Security: Two Concepts and Their Relationship", Stefano Guzzini ve Dietrich Jung (der.), *Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research*, Londra, Routledge, 2004, s. 53-65.
- www.kosovothanksyou.com (Erişim Tarihi 29 Haziran 2015).
- www.nato.int/kfor/structur/nations/placemap/kfor_placemat.pdf (Erişim Tarihi 1 Mayıs 2015).
- www.nato.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm (Erişim Tarihi 19 Ekim 2016).